

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

KÖVETENDŐ PÉLDA: A „KIILLESZKEDÉSI ZAVAROK” CÍMŰ KUTATÁSI ÖSSZEFOGLALÓ

(A kutatást vezette Somlai Péter)

Az úgynevezett TS programok keretében végzett kutatások eredményeit számos tanulmány, összefoglaló, beszámoló ismertette, és bár ezek többsége vitathatatlanul gazdagította ismereteinket a nyolcvanas évek magyar társadalmának folyamatairól, kevés keltette az olvasóban azt az érzést, hogy az ismertett több éves munka során valóban valami új történt. A *Kiilleszkedési zavarok* című kutatási beszámoló ezen munkák egyike.

A kutatási eredmények is fontosak, de talán még lényegesebb a kutatás menete, szervezete. Somlai Péter a rendelkezésére bocsátott forrásokat arra használta fel, hogy az ELTE Szociológiai Intézetének általa vezetett szakkollégiumában hallgatóival intenzív interjúkat készíttessen, majd megirattassa az összegyűjtött információk alapján az egyes esetekről szóló tanulmányokat, amelyek problémáikat tekintve kapcsolódtak egymáshoz és így a közös kutatási koncepció megvilágítására voltak hivatottak.

Hosszú ideje napirenden van az egyetemi oktatás egész formájának felülvizsgálata abból a szempontból, hogy felszámolódjék az előadói verbalizmus, hogy megszűnjék a szakadék a katedra és a hallgatóság között. Ennek egyik útja az olyan szemináriumi munka szerepének növelése, ahol a tanár aktív irányításával elkészített előadásokkal a hallgatók aktív részesei az oktatási folyamatnak. Minél igényesebb a feladat, annál nagyobb az értéke az oktatás szempontjából. Lényeges, hogy az egyes hallgatók munkái kapcsolódjanak egymáshoz, mert ezáltal válhat minden szemináriumi foglalkozás egymás képzésének és az önképzésnek eszközévé. Ez akkor érhető el, ha a szemináriumi feladat szerves része a vezető által elgondolt és megszervezett kutatásnak, és összességében központi kérdésre keresi a választ, előzetesen tisztázva, hogy mik az elméleti előfeltevések, milyen információk minősülnek megfelelőnek a kérdések megválaszolására és mik az információszerzés választott módszerei.

A Somlai Péter vezette kutatás azt kívánta megállapítani, hogy a 13–14 éves gyermekek szocializálásában a család, az iskola és a kortársak között milyen kölcsönhatás található. Az alapfeltevés szerint a három tényező által kialakított erőterben alakul a gyermek személyisége, történnek a jövője szempontjából fontos események, de úgy, hogy a legtöbb gyerek nemcsak mint egy acélgolyó hol ennek, hol annak a hatása alatt áll, hanem több-kevesebb autonómiával rendelkezik és saját döntései is szerepet játszanak sorsának alakulásában.

Ehhez a vizsgálati modellhez a szimbolikus interakcionizmus adja a legmegfelelőbb általános elméleti keretet, és Somlai Péter is e mellett tesz hitet a kutatási beszámoló bevezető tanulmányában. Ugyanakkor rámutat ezen el-

mélet egyik hiányosságára is: a személyiség alakulását vizsgálva nem számol a makrotársadalmi hatásokkal és az általános kulturális rendszerekkel, amelyek nélkül pedig a mikrotársadalmi, közvetlen környezeti hatások és az egyéni tapasztalatokra, élményekre épülő újabb és újabb döntések sem érthetők meg. Tanítványai a legtöbb tanulmány elkészítésénél figyelemmel is voltak erre: a család, az iskola, a kortársak hatását az 1980-as évek második felének magyar viszonyai által befolyásolva ábrázolták.

A kutatás vezetője azt a konkrét feladatot adta tanítványainak, hogy mutassák be, miként tudják – vagy mennyiben nem tudják – a vizsgált gyerekek összeegyeztetni a család, az iskola és a hasonló korú társaság sokszor eltérő elvárásait és milyen sajátos, gyerekektől függő kezelése alakul ki az őket körülvevő feszültségeknek.

A vizsgálandó gyerekek kiválasztása a hallgatók feladata volt; olyan gyerekeket kellett keresni, akiknél a három szocializáló ágens közül valamelyik nyilvánvalóan nem funkcionált. Ilyen esetnek minősült a családon kívül, a szülők nélkül felnövő; az iskolából kimaradó vagy akit az iskola reménytelen esetnek minősít; és a magányos, akinek nincs barátja. Az ilyen gyerekeknél feltehetően zavarok vannak annak az elszakadási folyamatnak a során, amely szükségszerű ahhoz, hogy fokozatosan önálló felnőtté váljanak. A gyermeki szoros kapcsolatból a nagyobb autonómiához vezető folyamatot jelöli Somlai Péter a „kiilleszkedés” kifejezéssel. Azért választott olyan eseteket, amelyeknél e folyamat nem sima, mert véleménye szerint a zavarok mellett jobban megmutatkoznak a szocializáló tényezők közötti összefüggések, a zavarok felhívják a figyelmet azokra a tényezőkre, amelyek felett sima fejlődés esetén a megfigyelő átsiklik, nem érzékelve fontosságukat.

Mindezen megfontolásokat a kötet bevezető tanulmányában fejti ki. A tanulmány első része a szimbolikus interakcionizmus álláspontjának kifejtését adja. Ennek a szempontjából bírálja a szocializációs irodalomban szintén nagy szerepet betöltő funkionalista elméletet, szemléletet. Világos, tömör összegezést kapjuk az elméleti problémáknak; kifogásolni csak azt lehet, hogy az olvasók többsége számára feltehetően jobban követhető lenne, ha Somlai először a választott feladatot ecsetelte volna s utána fejtené ki, hogy e feladat megoldásához miért választotta a szimbolikus interakcionizmus elméletét.

A bevezető tanulmány részletes tájékoztatást ad arról, hogy milyen gyakorlati lépésekkel folyt a vizsgálandó gyerekek kiválasztása. Nagyon hasznosnak tartom, hogy a menet közben eszközölt módosításokról is szól, amelyek kihatottak a későbbi elemzésre. Eredetileg egy-egy problémás gyerek mellett egy hasonló háttérű, nem problémás kontroll-gyereket is meg kívántak figyelni, de ez megvalósíthatatlan volt, mert egymás után derült ki róluk, hogy az ő fejlődésüket is zavarok nehezítik. A kutatások nagy részében szükség van ilyen menet közben való korrigálásra, amelyről azonban többnyire hallgatnak a beszámlók, ezért példaadó a szerző őszintesége.

A bevezető záró részében Somlai a nevelési kompetenciák kérdésével foglalkozik, nevezetesen azzal, hogy az iskola és a család is igyekszik kívül maradni a másik szocializációs tevékenységén, tartózkodik a beavatkozástól, még ha nem is ért vele egyet. Rövidre fogott ez a rész a bevezetésben, de a közölt eset-

tanulmányok egyes megállapításait előlegezve tárgyalja a kutatásvezető. Nem vitatom a kiemelten kezelt probléma jelentőségét, de emellett még jó néhány megérdemelt volna egy összefoglaló elemzést a vizsgálat eredményei alapján. Itt jutunk el a kötet legnagyobb hiányosságához: hogy t.i. nincs zárótanulmánya, amely összegezné a tapasztalatokat, részben a hipotézisre adott válaszok szempontjából, részben pedig a kutatás módszereit illetően. A 14 esettanulmány minden szerzőjének módjában állt a maga következtetéseit levonni, de erre igazán a kutatásvezető hivatott, sőt ezzel ő tartozik nekünk. Nem értékelésekre gondolok vagy az egyes tanulmányok minősítésére, hanem arra, hogy elmondja: ha ismét nekivágna ugyanennek a vállalkozásnak, mit tenne másként; mi az, ami teljes mértékben tisztázódott, mi csak részben vagy egyáltalán nem; milyen új és az alapkérdés szempontjából most már lényegesnek tűnő kérdések merültek fel stb. A kötet nagy értéke, hogy leplezetlenül mutat be egy kutatást, de ehhez hozzátartozna a konklúziók közlése is.

8 szerző 14 tanulmányát nehéz összefoglalóan értékelni, különösen akkor, ha a kutatás vezetője nagy szabadságot engedélyezett munkatársainak. Ha a kutatás pedagógiai funkcióját nézem, akkor egyetértek ezzel: a problémáknak az adott helyzet figyelembevételével történő sajátos kezelésével, felderítésével nyilván minden egyes munkatárs sokat tanult és tudományos szemléletének alakításában előrelépett. A közös megbeszélések szempontjából is gazdagabb lehetett így a kooperáció. Viszont a különbségek, főleg az azonos témák egységes tisztázásának, következetes felderítésének hiánya zavarja az összegező értékelést. Nem derül ki, hogy az egyik vagy másik esetben döntőnek minősülő jellegzetesség szülő-gyerek, tanár-tanuló viszonyában a másik gyereknél egyáltalán nem tapasztalható, vagy pedig csak a munkatárs értelmezése szerint elhanyagolható. Ahhoz, hogy az egyes tanulmányok jobban feleljenek egymásnak, keményebben kellett volna az elfogadott közös programot érvényesíteni.

Mind a nyolc szerző nevét érdemes megjegyeznünk, mert a kötetben közölt tanulmányuk nemcsak ígéret arra, hogy a jövőben is találkozunk velük, hanem már ez a teljesítmény is érték. A szerzők: Bólyai János, Dávid Judit, Fodor Éva, Nagy Zsuzsa, Skultéty Zelma, Szabó Györgyi, Szűcs Marianna és Marsányi Erika. Skultéty Zelma és Szabó Györgyi az analízisre fekteti a hangsúlyt, s egészen kiváló értelmezését adja a megfigyelt kiilleszkedési zavarnak. Mások, mint Fodor Éva vagy Szűcs Marianna nagyon élvezetes stílusban írják le a megfigyelt esetet, s inkább az olvasóra bízzák annak eldöntését, hogy az adott gyermeknél mennyiben alkalmas a választott kutatási modell az értelmezéshez. Nagyon jó Nagy Zsuzsa viszonylag rövid elemzése a „rossz fiú”-ról, kiválóan illusztrálja a makrotársadalmi háttér fontosságát. Nagyözorúon fejti ki és dokumentálja a szülők társadalmi helyzetéből levezethető konfliktusnak, a konfliktuskezelés primitív stílusának a következményét, a szűkös viselkedési készlettel felnövekvő gyerek tragikus elutasítására mind az iskola, mind a kortársak által. Nagy Zsuzsának másik tanulmánya három lakótelepi leányról abból a szempontból kiemelkedő, hogy ebben valóban helyet kap a családi háttér, a gyermekcsoport és a tanárok által képviselt iskolai háttér együttes hatásának elemzése. Gondos, aprólékos munka Bólyai Jánosé, de

nála is hiányolható a bátrabb általánosítás. Dávid Judit tanulmánya jól koncentrált: az anya személyiségének meghatározó voltát mutatja be. Az utolsó tanulmány, Varsányi Erikáé, a legnagyobb szabású, de a többiektől eltérő elemzési módszere komoly erőfeszítést kíván az olvasótól: míg a többiek a kiválasztott személyekről egyszerre több szempontból adnak jellemzést, addig Varsányi Erika 12 személlyel foglalkozik, s ezeket a vizsgált változók szerint ismételtelen veszi sorra. Tanulmányának központi problémája az, hogy a kiségitő iskola, amelybe az általa vizsgáltak járnak, mennyiben tekinthető a szocializáció szempontjából kiközösítő intézménynek. Igaza van abban, hogy a kiségitő iskola a további karrier szempontjából stigmatizáló, és csak rosszul fizetett, alacsony presztízsú munkák vállalását teszi lehetővé. Éppen ezért nagy azon döntéshozók felelőssége, akik egy gyereket kiségitő iskolába irányítanak. Viszont éppen Varsányi Erika egyik-másik esetéből az is kitűnik, hogy azoknál, akik semmiképpen sem tudnak megbirkózni a normális iskola követelményeivel, a kiségitő iskola alacsonyabb igényeivel és a pedagógusok őszinte együttérzés vezette magatartásával sikerül megakadályozni a teljes frusztrálódást, ami végzetes lehetne a gyerekek személyiségének alakulására nézve.

A *Kiilleszkedési zavarok* című kutatás és a jelentés megírása óriási munkát jelentett, de minden szempontból megérte. Remélhetőleg mint példa hat majd és az elkövetkező években mind több oktató vállalkozik arra, hogy hallgatói munkacsoportok segítségével új utakra vigye az oktatómunkát, és jól körülhatárolható kérdésekben új megállapításokkal gazdagítsa a magyar szociológiát.